

Kisebbségi irodalom?*

Az irodalomtudományos gondolkodás egyik legérdekesebb és legáruklodóbb paradoxona, hogy egyszerre véli égetően szükségesnek megválaszolni azt a kérdést, hogy *mi az irodalom?* (hiszen egy tudományszaktól joggal várható el, hogy képes legyen körülhatárolni saját tárgyát), s egyszerre szembesül e kérdés megválaszolásának lehetetlenségével. Ahelyett, hogy itt fejtegetésekbe bocsátkoznánk arról, hogy e paradoxonból kiindulva milyen további következtetések vonhatók le az irodalomtudományra nézve, inkább arra érdemes felfigyelnünk, hogy a fenti formában megfogalmazott kérdés – tűnjék bármilyen lényegesnek – csapdát rejt, vagy legalábbis félrevezető. Azt a benyomást kelti ugyanis, hogy az irodalom valami szilárd, jól körülhatárolható, idő feletti jelenség, amelynek természetét mintegy a történetiségen kívülre helyezkedve is kutathatjuk. Ha azt kérdezzük, hogy mi az irodalom, akkor ezzel azt kérdezzük, hogy micsoda X, vagyis – bizonyos értelemben – egy egysimeretlenes egyenlet még nem ismert, de a képletben máris megelőlegezett tagját keressük. Sima ügy. Elég, ha tudunk számolni.

Vagy mégsem elég? Mi van, ha rosszul számolunk? Vagy ha nem számolunk? Például a történetiséggel. Azzal, hogy az irodalom történeti képződmény: van (volt) kialakulása, s ha fejlődésről nem is beszélhetünk vele kapcsolatban (legalábbis nem teleologikus értelemben), azt akkor sem tagadhatjuk, hogy az idők folyamán sokat változott. Egyszer ez volt, másszor az. S ha már mindenképpen arra vagyunk kíváncsiak, hogy mi is (volt) valójában, akkor a kérdést talán helyénvalóbb lenne így feltennünk: Mi az irodalom ekkor és ekkor? Mi az irodalom ma?

Ez így már valamivel jobb, persze sokkal biztatóbb helyzetben most sem vagyunk. Nyilvánvaló, hogy a problémát továbbra sem sikerült megoldanunk, legfeljebb áthelyeznünk. Arra a kérdésre ugyanis, hogy mi az irodalom ma, legalább olyan zavarbaejtően sokféle válasz adható, mint arra a kérdésre, hogy mi az irodalom. Nagyon úgy tűnik, hogy ha valamilyen eredményhez akarunk jutni e látzólag egyértelmű egyenlet levezetésének végén, kénytelenek vagyunk egyszerűsíteni. A továbbiakban tehát a lehetséges válaszok közül csupán kettőt emelek ki, miközben tisztában vagyok vele, hogy más válaszok is kínálkozhatnak.

1) Ritkán tudatosítjuk, de aligha tagadható, hogy az irodalom mára intézménnyé vált. Ezalatt főleg azt értem, hogy nehezen tekinthetünk el azoktól az intézményes tényezőktől, amelyek rányomják bélyegüket az irodalomról való gondolkodásra. Bár az irodalom autonómiájának gondolata a mai napig az egyik leghevesebb reakciókat kiváltó kérdése az irodalomtudományos vitáknak, ma már nem igazán találunk olyan irodalmárt, aki szerint az irodalom függetleníthető lenne az őt körülvevő kulturális rendszerektől, mediális technikáktól, valamint attól az intézményrendszerétől, amely az irodalom létezését korunk-

---

* A következő 6 előadás a *Hagyomány és jelen a szlovákiai magyar irodalomban* című konferencián hangzott el a Konstantin Filozófus Egyetemen 2009. október 5-én.

ban (illetve minden korban) lehetővé tette és teszi. Be kell látnunk, hogy az irodalom kulturális képződmény, amely – ennek köszönhetően – rá van utalva olyan intézményes közvetítőkre, mint a könyvkiadás, az irodalomkritika vagy éppen az iskolai irodalomoktatás; továbbá, hogy az egyes művekkel szemben támasztott elvárásainkat, csakúgy, mint az ízlésünket és az irodalomról alkotott elképzeléseinket ezek a tényezők nagy mértékben befolyásolják.

2) Ugyanakkor az is igaz, hogy az irodalom a kommunikáció egy sajátos formája. Természetesen az olvasásra gondolok. (Nehéz az irodalomra a huszadik század hatvanas évei után másként tekinteni, mint olvasásra. S itt megint csak felvillan a történetiség mozzanata.) Mert beszélhetünk akármenynyit az irodalomról, ha nincs mögötte olvasási tapasztalat, akkor ez – lényegét tekintve – tartalmatlan, üres beszéd lesz. Bár az olvasás szempontja sem függetleníthető az előző pontban megnevezett intézményes tényezőktől (mit olvasok, mikor olvasok, hogyan olvasok – ez sosem csak tőlem függ), jól látható az is, hogy az olvasással színre lép egy olyan jelenség, amely kívül marad az intézményes kereteken, sőt kifejezetten ellenszegül neki. Nem más ez, mint a vágy, amely persze sokféle módon és sokféle alakban felütheti a fejét¹, azt azonban nem tűri, hogy korlátok közé szorítsák. A vágy leleplezi az intézményrendszer azon törekvését, hogy szabályozza, elfojtsa és leigázza azt az eredendő nyitottságot, amellyel az olvasó a művek felé fordul. Aki olvas, tudja, hogy létezik egy ilyen spontaneitás, egy odafordulás a művek felé – nevezhetnénk ezt akár az olvasó elemi vágyának is –, amely végső soron nem más, mint a mű olvasásának és élvezetének (élvezve olvasásának) a vágya. Ez a vágy pedig ezt mondja: a művek azért vannak, hogy olvassuk őket.

E bevezetőt azért volt szükséges elmondani, mert a szlovákiai magyar irodalomról szóló diskurzus – ha jól látom – a fenti kettősség csapdájában vergődik. Miközben intézményes szempontból aligha kérdőjelezhető meg a szlovákiai magyar irodalom léte (vannak Szlovákiában magyar irodalmat megjelentető kiadók, van írókat tömörítő és támogató társaság, vannak ösztöndíjak, amelyek kizárólag szlovákiai magyar irodalmárokat érintenek stb.), addig a másik szempontból – az olvasás, illetve a vágy szempontjából – nem igazolható a szlovákiai magyar irodalom léte.² Érdeemes tehát észrevennünk, hogy a kérdés (*Van-e szlovákiai*

1 Roland Barthes az élvezetek tipológiájáról elmélkedve háromféle vágytípust különít el: az első, amikor az olvasó örömet leli a szavakban (vagyis fetiszizálja a szöveget); a második a könyv bekebelezéséből, féktelen felfalásából fakad (ez az olvasás metonimikus élvezete); végül pedig annak vágya, hogy mi magunk is írjunk. Lásd Roland Barthes: *Az olvasásról*. Ford.: Babarczy Eszter. In: Uő: *A szöveg öröme*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 62–63. És ezzel persze korántsem merítettük ki az összes lehetőséget.

2 Németh Zoltán e szavakkal kezdi alapvető írását a szlovákiai magyar irodalomról: „Az első mondat, amelynek ebben a témában mindenképpen el kell hangoznia, valahogyan így szólna: Az esztétikának nincs szüksége a szlovákiai magyar irodalomra. A második mondatnak, amely ezt az elsőt követné, pedig így kellene válaszolnia: Az identitásnak talán igen.” (Németh Zoltán: *Szlovákiai magyar irodalom: létezik-e vagy sem? Néhány fésületlen gondolat egy fogalom lehetőségeiről*. In: Uő: *A bevégezhetetlen feladat*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2005, 5.) Írásom – legalábbis szándéka szerint – e meglátás továbbgondolásaként, más szempontból történő felvetéseként is értelmezhető.

magyar irodalom?) – amely (legnagyobb fájdalomra) megjelenik a konferencia hívszövegében is – miért van rosszul feltéve. Röviden, mert nem vesz tudomást az intézmény és a vágy közötti alapvető különbségről, más szóval összesen két olyan szintet, amelyek elkülönítése az irodalom(tudomány) önértelmezése szempontjából sem mellékes. És persze azon is el lehetne gondolkodni, hogy miért tesszük fel a kérdést – immár évtizedek óta – ugyanebben a formában. Joggal kérdezhetjük tehát: Nem jött-e még el az ideje annak, hogy végre másképpen kezdjünk el beszélni a problémáról?

Ha hihetünk Michel Foucault-nak, a diskurzus sohasem ártatlan; egyfelől úgy korlátozza a megszólalás mezejét, hogy hallgatásra kényszerít bizonyos témákat illetően, másfelől pedig úgy – s ez talán még az előbbinél is fontosabb –, hogy megszabja a tárgyról való beszélés módját.³ A *Van-e szlovákiai magyar irodalom?* kérdés nemcsak azáltal határolja be az itt elhangzó beszédet, hogy eleve kizárja annak lehetőségét, hogy valami ennél fontosabb vagy érdekesebb kérdésről beszéljünk (persze ezáltal is), hanem főként azáltal, hogy termékeny párbeszéd helyett pusztán egy szegényes és erőtlen igen/nem dichotómiára szűkíti a válaszadás lehetőségeit. Foucault ezzel együtt azt is megmutatta, hogy az intézményes diskurzus nem képes minden esetben kizárni a máshonnan érkező, provokatív, vagy zavarba ejtő megnyilvánulásokat. A forradalmi beszédet gyakran nemcsak az jellemzi, hogy szembeszegül az uralmon lévő beszédmódokkal, hanem az is, hogy olykor éppen az uralkodó diskurzusból kiindulva kezdi meg gondolkodásra ösztönző munkáját.

Ha tehát a kérdésfeltevést nem tartjuk megfelelőnek, és megpróbálunk másképpen gondolkodni a felvetett problémát illetően, akkor fejtegetésünket az alapoknál (az alapfogalmaknál) kell kezdenünk. Sokan vannak, akik – akár csak én – esztétikai szempontból nem tartják értelmes fogalomnak a szlovákiai magyar irodalom terminust, miközben a diskurzus (vagyis a diskurzust meghatározó hatalmi stratégiák, mint amilyen a jelen konferencia is) azonban mégis arra kényszeríti őket, hogy használják. Ilyenkor általában nem marad más lehetőségünk, mint hogy kijelentsük: a szlovákiai magyar irodalom fogalmát nem földrajzi értelemben használjuk. A következetlenségek ezzel persze csak szaporodnak. Mivel a „szlovákiai magyar irodalom” szintagmának az első két tagja földrajzi fogalom (vagy legalábbis földrajzi konnotációkat rejt magában), nehezen látható be, hogy miképpen lehet az e szavakkal megjelölt irodalom nem földrajzi kategória.

A zavar csökkentése érdekében azt javaslom, hogy szlovákiai magyar irodalomról kizárólag intézményes értelemben beszéljünk, s ha olvasásról (esztétikai kommunikációról) van szó, akkor használjuk inkább a semlegesebb kisebbségi irodalom terminust. Persze ez a fogalom sem új, ráadásul ellene vehetnék, hogy túlságosan általános. A továbbiakban ezért arra teszek kísérletet, hogy felvázoljam e fogalom egy, a szokványostól némileg eltérő értelmét, ily módon szűkítve annak túlzottan tág jelentéskörét. Ösztönzést e művelethez elsősorban Gilles Deleuze és Félix Guattari Kafkáról szóló könyvéből⁴ meríték, amelyben a francia szerzőpáros meglehetősen eredeti módon értelmezte újra a kisebbségi irodalom fogalmát.

3 Lásd Michel Foucault: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Ford.: Ádám Péter. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1996, 19–38.

Mi a kisebbségi irodalom Deleuze és Guattari szerint? Ahhoz, hogy erre választ adhassunk, legalább nagy vonalakban vázolnunk kell a kontextust, amelyben e fogalom megjelenik. Először is utalnunk kell arra, hogy Deleuze és Guattari könyve egyrészt jelentősen eltér a korábbi Kafka-értelmezésektől (sőt, egyesekkel – főként az addig uralkodó pszichoanalitikus indíttatásúakkal – kifejezetten szembeszáll), másrészt pedig szorosan kapcsolódik ahhoz a projekthez, amelynek első jelentős állomása a szerzőpáros első közös műve, az *Anti-Œdipe* (1972) volt. Az ott bevezetett fogalmak közül a Kafka-könyvben több is visszaköszön. Ilyen a vágy, a gépezet, a folyamat, az intenzitás, a deterritorializáció és a reterritorializáció. Ezek újrafelbukkanása egyszerre jelzi a szerzőpáros gondolkodásának folyamatos jellegét, valamint azt, hogy az itt olvasható értelmezés túllépi a hagyományos értelemben vett irodalmi (vagy esztétikai) elemzés kereteit.

Azt, hogy nem egyszerű értelmezésről van szó, a szerzők már az elején jelzik. Alighogy elkezdik rendhagyó Kafka-kommentárjukat, máris szükségét érzik annak, hogy kifejezésre juttassák: nem értelmezés, amit csinálnak. „Nem törekszünk arra, hogy archetípusokat fedezzünk fel (...). De úgynevezett szabad asszociációkat sem keresünk (...). Továbbá értelmezni sem kívánunk, nem akarjuk megmondani, mi mit jelent. S még kevésbé törekszünk arra, hogy valamiféle struktúrát találjunk.” Ami Deleuze-t és Guattarit érdeklí, az valami egészen más, az ő szavakkal élve: annak kérdése, „hogyan honnan hová folyik a rendszer” és „hogyan leend”.⁵ A leendés nyomon követése, a szökésvonalak feltérképezése, az „immanenciamező” megnyílása, a nyelv jelentéséből intenzív (azaz jelentésen túlivá) fokozódása – mind-mind olyan mozzanatok, amelyek az értelem alakulását és nyitva tartását helyezik előtérbe, nem pedig annak rögzítését. Így kerülnek az elemzés centrumába a szilárd és egyértelmű kijelentések helyett az elmozdulások, az eltérések, a megsokszorozások; a rendszer helyett a folyamatok, a szökésvonalak és az összekapcsolás különböző lehetőségei; a metafora helyett a metamorfózis; a jelentés helyett pedig az intenzitások, illetve „a vágy állapotai, bármiféle értelmezéstől függetlenül.”⁶

Ebben a kontextusban bukkan fel a kisebbségi irodalom (*littérature mineure*) fogalma, amelynek három alapvető jellemzője van: „a nyelvi deterritorizáltság, az individuálisnak a közvetlen politikaira történő rákapcsolódása, valamint a kollektív megnyilatkozás-elrendeződés.”⁷ Vizsgáljuk meg e jellemzőket közelebbről. A „nyelvi deterritorizáltság” kifejezés első (etimológiai) megközelítésben utalhat arra is, hogy a szerzők a „kisebbségi irodalom” terminust nem földrajzi értelemben használják; azaz nem keverik össze a földrajzi szempontokat a műimmanens megközelítéssel. Mivel az irodalom az ő értelmezésükben elsősorban nyelv (pontosabban a nyelv használatának egy módja), ezért kisebbségi irodalomról is csak akkor van értelme beszélni, ha elvetjük a földrajzi meghatározottságokat, s a nyelvhasználatból indulunk ki.

4 Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Kafka. A kisebbségi irodalomért*. Ford.: Karácsonyi Judit. Qadmon Kiadó, Budapest, 2009.

5 Deleuze – Guattari: I. m., 14–15. (A könyv fordítója a *devenir* kifejezést, amely az egyik kulcsterminusnak számít, leendésnek fordítja. Indoklását lásd uo. 11.)

6 Uo. 16.

7 Uo. 37.

Második megközelítésben a deterritorializáció szembehelyeződik egy más-fajta mozgásra utaló kifejezéssel – a reterritorializációval. Némiképp egyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a reterritorializáció egyfajta kisajátító mechanizmusra utal; olyan eljárások összességére, amelyek jelentéssel látnak el, rögzítenek, uralnak, besorolnak, előírnak stb. A reterritorializáció ennyiben mindig kapcsolatba lép az intézményesítéssel, vagy inkább azt kellene mondanunk: a reterritorializáció az intézményesülés folyamata. Klasszikus példája ennek a pszichoanalízis – Deleuze és Guattari kritikájának elsődleges tárgya –, amely egy előre gyártott fogalmi rendszer révén próbál érthetővé tenni olyan, lényegüket tekintve megragadhatatlan folyamatokat, mint a vágyak és a tudattalan mozgásai.⁸ A deterritorializáció itt úgy jelenik meg, mint ennek a bensővé (érthetővé) tételnek az ellentéte. A deterritorializált nyelv egyfajta intenzív nyelvhasználatot jelöl, amely immár nem metaforikus, nem szimbolikus, azaz kívül marad a jelentésen.⁹ A szerzők a deterritorializációs folyamatokra – többek közt – a gépezet és a vágy fogalmaival utalnak. A vágy mindig deterritorializál, azaz kiutat, szökésvonalat keres (megszökteti a reprezentációt), felbontja a már létező alakzatokat, hogy újakat hozzon létre. Lényegében úgy működik, mint egy gépezet. „Nem mintha maga a vágy valami gép *utáni* vágyakozás lenne, hanem azért, mert a vágy szüntelenül gépet alkot a gépezetben, új fogaskereket hoz létre az előző mellé, a végtelenségig...”¹⁰ A vágy nem szelídíthető, a gépezet örökké mozgásban van – folyamatosan le- és felépíti magát.

A kisebbségi irodalmak második jellemzője – „hogyan bennünk minden politika”¹¹ – szorosan kapcsolódik ehhez. A deterritorializáció nem menekíti ki a művet a világból – ez pusztán üres formalizmus lenne –, hanem a világot és annak reprezentációját szökteti meg, mégpedig oly módon, hogy folytonosan szétszereli a társadalmi reprezentációt, deterritorializálja a világot, „s ez már önmagában politika”.¹²

Végezetül röviden utaljunk a harmadik jellegzetességre, amely szerint a kisebbségi irodalomban „minden kollektív értéket kap”.¹³ Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a „kollektív” jelző nem arra utal, hogy a kisebbségi író egy közösség képviselőjeként, szócsöveként, felkent papjaként vagy prófétájaként szólal meg. Ha Kafka a par excellence kisebbségi író, akkor vajon milyen közösség volna az, akinek a nevében beszél? Jól látható, hogy a kollektív jelleget itt másként kell elgondolni. Kafkát inkább magányosnak látjuk, semmint egy kollektívához tartozónak. Miért lesz akkor a

8 Mi a baj a pszichoanalízissel? Hogy „a vágyat a reprezentáció csapdájába csalja.” (Uo. 133.)

9 A szerzők egy helyen a „tisztá intenzitások világáról” (26.) beszélnek, amely azonban mégsem egy jelentés nélküli kánaán, hiszen kell, hogy valami irányítsa a szökésvonalakat. (44.) A cél természetesen nem az értelmetlenség dicsőítése, hanem az egyes elemek közötti kapcsolódási pontok folyamatos alakulásának, az alakzatok burjánzásának a nyomon követése. Röviden az, hogy egy egészen más szögből szemléljük azt, amit eddig már sokszor láttunk ugyan, de mégsem vettünk észre.

10 Uo. 160.

11 Uo. 34.

12 Uo. 93–94.

13 Uo. 35.

magányos éntől származó kijelentés szükségszerűen kollektív? „Azért – mondják a szerzők –, mert a kijelentés soha nem egyetlen alanyra utal.”¹⁴ Az önzonosnak hitt én sosem lehet a kijelentés alanya, és fordítva: a kijelentés alanya sosem lehet önmagával azonos, egységes én. De a kijelentés alanya ugyanúgy nem lehet a (társadalmilag elgondolt) közösség sem, csupán egyfajta sokaság, az ént alakító erők hálója, más szóval: gépies elrendeződés.

Foglaljuk össze tehát még egyszer, hogy mit is nevezhetünk kisebbségi irodalomnak. „[A] »kisebbségi« nem bizonyos irodalmak jellemzője, hanem minden olyan irodalom forradalmi feltételeit jelöli, amely a nagyknak (vagy intézményesítettnek) nevezett irodalmon belül létezik.”¹⁵ Vagyis a kisebbségi irodalom nem másodrangú irodalom, hanem – éppen ellenkezőleg – az a fajta irodalom, amely lehetővé teszi az irodalom folytonos megújulását. Forradalmisága abban áll, hogy szembeállítja „a nyelv tisztán intenzív használatát annak szimbolikus, esetleg jelentős, vagy egyszerűen csak jelentő használatával.”¹⁶ Egy olyan deterritorializált nyelvet hoz létre, amelyben a jelentések nem stabilak, hanem folyamatos keletkezésben vannak. Ez a nyelvhasználat azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy állandóan kétségbe vonja az allegorizáció, illetve a szimbolikus jelentéstulajdonítás lehetőségét. A mesterek irodalmában (illetve az erre jellemző nyelvhasználatban) a jelentések intézményesen kódoltak, azaz megadják magukat az értelmező által elsajátított és az értelmezői gyakorlatban működtetett hatalmi stratégiáknak. Ezzel szemben a kisebbségi irodalom (kisebbségi nyelv) mindig kivonja magát az efféle hatalmi gyakorlatok alól.¹⁷ Nem véletlen, hogy Deleuze és Guattari könyvének címszereplője Franz Kafka; ha van író, akinek művei folytonosan megkérdőjelezzik az interpretatív megközelítéseket (illetve egyszerű hatalmi stratégiákként leplezik le azokat), akkor Kafka ilyen szerző. Persze nincs egyedül: a szerzők joggal hitvatkoznak Joyce-ra, Beckettre és Céline-re is.¹⁸

Kisebbségi irodalomról ott beszélhetünk, ahol a jelentések helyett már csak intenzitások vannak: a nyelv póré használata, a csókák beszéde.¹⁹ Kisebbsé-

14 Uo. 163.

15 Uo. 37-38.

16 Uo. 39.

17 E ponton egy látszólagos opposzió bontakozik ki a kisebbségi irodalom és a mesterek irodalma között; amikor azt mondják, hogy az előbbi nagy és forradalmi, az utóbbi pedig gyűlöletes (54.), akkor a szerzők – úgy tűnik – nem tesznek mást, csak megfordítják az előjeleket; az opposzió ettől még fennmarad. Csakhogy így folytatják: „De igazán az a lehetőség érdekes, ahogy a saját, egyedi, többségi, vagy valaha volt többségi nyelvből kisebbségi nyelvhasználat születik. Saját nyelvünkben idegenként létezni, akár Kafka nagy úszója.” (54-55.) Majd: „Még a többségi nyelv is fogékony az (...) intenzív használatra...” (55.)

18 Úgy tűnik, Deleuze és Guattari olyan kérdésekre irányítják a figyelmet, amelyek jóval nagyobb horderejűnek (s ennélfogva lényegesebbnek) tűnnek annál a kérdésnél, hogy van-e szlovákiai magyar irodalom. Ilyen például az interpretáció és a jelentésadás elkerülhetőségének (vagy elkerülhetetlenségének) kérdése, a kijelentés alanyának és a megnyilatkozás alanyának kérdése, a vágy és az intézmény viszonya stb.

19 „Beszélgetni nem lehet a nomádokkal. Nyelvünket nem értik, nekik pedig jóformán nincs is. Valahogy úgy érintkeznek egymással, mint a csókák.” (Franz Kafka: *Régi história*. Ford.: Gáli József. In: *Uő: Elbeszélések*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973, 185.)

gi író ennél fogva minden olyan író, aki el tudja érní, hogy idegenné, vagy – mint Deleuze és Guattari mondják Kafka előbb hivatkozott műve kapcsán – nomáddá válják saját nyelvében. Ha a kortárs irodalomból kellene példát mondanom az efféle nyelvhasználatra, elsőként talán Gazdag József művei jutnának eszembe. *A kilátás az ezüstfenyőkre* írásai a legmesszebbmenőkig megvalósítják olvasás és értelmezés különválását. Az olvasást olyan húsbavágó tapasztalatként teszik hozzáférhetővé, amely nem feltétlenül jár együtt a jelentés megragadásával. Mindez nem csupán az értelmező műveletek kétségbevonását jelenti, hanem egyfajta sajátos, intenzív nyelvhasználatot, amely még azt is kérdésessé teszi, hogy egyáltalán beléptünk-e a szöveg vonzásterébe. E művek nem tehetők otthonossá, nem szerezhető meg velük kapcsolatban az otthonról való bizonyosság. Inkább kísértetiesek: mű és olvasója akadálytalan párbeszéde helyett a csendet adják, a csend nyelvén szólalnak meg, amely nem más, mint a megdöbbenés csendje, amikor elveszítjük, vagy eleve meg sem ragadjuk a fonalat. Mások is kiemelték (legfrappánsabban talán Márton László), hogy Gazdag szövegeiben nem az történik, ami le van írva, hanem valami ennél lényegesebb *esik meg* az olvasóval.²⁰ Szó szerint megesik, mert a Gazdag-szövegek az olvasót passzivitásra ítélik: olvasási tapasztalatuk olyan tapasztalat, amelyet csak elszenvedni (*pathosz*) lehet. Ebből is látszik, hogy ez nem az a fajta irodalom, amelyet kényelmesen hátradőlve olvashatunk. Gazdag József valóban kisebbségi szerző – a szó legirodalmibb értelmében. Nem azért, mert magyarként Szlovákiában él (magyar nemzetiségű szlovák állampolgár). Hanem mert műveiben sikerül megközelítenie azt az ideált, amelyet a huszadik század elején Kafka tűzött ki az irodalom irodalmiságát (forradalmiságát) elsődlegesnek tartó írók elé: a nomád nyelvhasználatot, más szóval a kisebbségi irodalmat.

---

20 Lásd Márton László: *Céltalan aszkéták (Gazdag József novelláskötetéről)*. Jelenkor, 2006/1. 84–85.